

54. Yzvestyya Odesskoy horodskoy dумы — *Odessa City Duma News*. (1899) № 1. (In Russian).
55. Yzvestyya Odesskoy horodskoy dумы — *Odessa City Duma News*. (1903) № 1–2. (In Russian).
56. Yzvestyya Odesskoy horodskoy dумы — *Odessa City Duma News*. (1903) № 12. (In Russian).
57. Yzvestyya Odesskoy horodskoy dумы — *Odessa City Duma News*. (1904) № 2. (In Russian).
58. Yzvestyya Odesskoy horodskoy dумы — *Odessa City Duma News*. (1900) № 24. (In Russian).
59. Yzvestyya Odesskoy horodskoy dумы — *Odessa City Duma News*. (1903) № 18. (In Russian).
60. Yzvestyya Odesskoy horodskoy dумы — *Odessa City Duma News*. (1898) № 22. (In Russian).
61. Yzvestyya Odesskoy horodskoy dумы — *Odessa City Duma News*. (1899) № 24. (In Russian).
62. Yzvestyya Odesskoy horodskoy dумы — *Odessa City Duma News*. (1902) № 9. (In Russian).
63. Odesskiy listok — *Odessa leaf* (1905) Soveshchaniye predstaviteley odes. Pechati — Meeting of representatives of Odessa print. 15th of February. (In Russian).

Надійшла до редакції 27 квітня 2018 р.

УДК 930.1:316.4.063.7(477)«1928/1939»

О. А. Довбня

**КАРАЛЬНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПРОТИ
СЕЛЯН УКРАЇНИ (1928–1939 рр.):
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

Довбня Ольга Анатоліївна, канд. іст. наук, доцент, докторант,
e-mail: olga.dov.2003@ukr.net

Інститут історії України Національної академії наук України,
вул. Михайла Грушевського 4, Київ, 01001, Україна

АНОТАЦІЯ

Досліджено стан висвітлення у сучасній вітчизняній історіографії репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо селянства України в 1928–1939 рр. Встановлено, що вітчизняні історики розглянули причини, форми, види, масштаби, наслідки застосування каральних заходів радянською державою щодо селян-

ства України в окреслений період, а також визначили етапи репресій та регіональну специфіку.

Спираючись на науковий доробок, присвячений проблемі, з'ясовано, що каральні заходи влади щодо селян України в 1928–1939 рр. мали на меті вирішення економічних проблем, придушення будь-яких форм опору та моделювання соціальних процесів.

Ключові слова: *компартиїно-радянський режим; хлібозаготівлі; колективізація; судові переслідування; позасудове розкуркулення; депортація.*

О. А. Довбня

КАРАТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ОТНОШЕНИИ КРЕСТЬЯН УССР (1928–1939 гг.): ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Довбня Ольга Анатольевна, канд. ист. наук, доцент, докторант,
e-mail: olga.dov.2003@ukr.net

Институт истории Украины Национальной академии наук Украины,
ул. Михаила Грушевского 4, Киев, 01001, Украина

АННОТАЦИЯ

Проанализированы основные достижения современной украинской историографии в освещении репрессивной политики компартиїно-советского режима в отношении крестьян Украины в 1928–1939 гг. Установлено, что отечественные историки рассмотрели причины, формы, виды, масштабы, последствия карательных мер советского государства в отношении крестьянства Украины в указанный период, а также выделили этапы репрессий и региональную специфику.

На основе анализа научных работ, посвященных проблеме, показано, что целью карательных мер в отношении крестьян Украины в 1928–1939 гг. было решение экономических проблем, подавление любых форм сопротивления и моделирование социальных процессов.

Ключевые слова: *компартиїно-советский режим; хлебозаготовки; коллективизация; судебные преследования; внесудебное раскулачивание; депортация.*

O. A. Dovbnia

**PUNITIVE MEASURES OF THE SOVIET STATE
AGAINST THE PEASANTRY OF UKRAINE (1928–1939):
HISTORIOGRAPHICAL ASPECT**

Dovbnia Ol'ha Anatoliyivna, PhD in History, Associate Professor, Postdoctoral student, e-mail: olga.dov.2003@ukr.net

Institute of Ukrainian History of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mikhail Hrushevskiy St., Kyiv, 01001, Ukraine

ABSTRACT

The main achievements of the modern Ukrainian historiography to the study of repressive policy of the Communist-Soviet regime against the peasantry of the Ukrainian SSR in the years 1928–1939 are analyzed. The proposed article is based on such fundamental principles of historical research as scientific objectivity and historicism. Source base: monographs, dissertations, investigation published during 2000–2017 in specialized scientific publications, proceedings of the conferences, scientific and documentary book series «Rehabilitated by History». The analysis of the sources made it possible to determine the peculiarities of the modern historiographical process in independent Ukraine, to reveal the main achievements and to outline the prospects for further studies of this problem.

It is established that the researchers have paid the greatest attention to clarification of the stages, causes, forms, size, consequences and regional features of the repressive policy of the Communist-Soviet regime against the peasantry of the Ukrainian SSR in the years 1928–1939.

Research of Ukrainian historians, who specialize in this issue, shows that the political repression against the peasantry of the Ukrainian SSR in the years 1928–1939 focused on solving economic problems, suppressing all forms of resistance, and modeling social processes.

Key words: Communist-Soviet regime; grain procurements; collectivization; prosecution; nonjuridical ruining of kulaks' farms; deportation.

У сучасній вітчизняній історіографії репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо населення України одним із напрямів є висвітлення каральних заходів, застосованих проти селян. З метою виявлення основних здобутків науковців та окреслення кола питань, які потребують подальшого опрацювання, необхідно систематизувати та проаналізувати наявну наукову літературу.

Стосовно стану розробки проблеми, то історіографічних робіт, в яких вона була комплексно досліджена, немає, тому за-

пропонована розвідка має наукову новизну. Водночас слід додати, що окремі праці сучасних вітчизняних істориків, в яких висвітлена репресивна політика щодо селян Радянської України, проаналізовані у вступних частинах монографій [1; 2; 3; 6; 7; 18; 22; 26; 27] та історіографічних розділах дисертацій [4; 8; 16; 29].

Мета статті — історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних істориків, в якому висвітлено застосування каральних заходів компартійно-радянським режимом проти селян УСРР (УРСР)* в 1928–1939 рр. Хронологічні рамки дослідження мають два параметри: 1) конкретно-історичний — 1928–1939 рр. Перша дата пов'язана з розгортанням репресій проти селян, а друга — з «Беріївською відлигою» й припиненням масових репресій; 2) історіографічний, який стосується науково-історичної літератури, що вийшла друком у 2000–2017 рр.

Історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних істориків, присвяченого окресленій проблемі, доцільно здійснити на основі проблемно-тематичного підходу. Так, репресивну політику радянської держави щодо селян УСРР у 1920-ті роки висвітлили В. Ченцов [1**, с. 216–229] та Г. Капустян [2, с. 16–92]. При цьому В. Ченцов пояснив відновлення репресій проти селян наприкінці 1920-х рр. саботажем хлібозаготівель 1927/1928 та 1928/1929 рр. й початком колективізації, зазначивши, що режим почав їх активно застосовувати з січня 1928 р., вдаючись до вже апробованих раніше каральних заходів (вилучення надлишків хліба, позбавлення громадянських прав, примусове виселення, застосування загороджувальних загонів, запровадження прямого продуктообміну, судові переслідування), у результаті чого в 1928–1929 рр. було ліквідовано 70 тис. селянських господарств.

У свою чергу Г. Капустян акцентувала увагу на тому, що курс на приборкання селян був узятий на XV з'їзді ВКП (б)

* Українські землі, які увійшли до складу СРСР, до січня 1937 року мали офіційну назву Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), а після ухвалення нової редакції Конституції 30 січня 1937 р. — Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР).

** Зазначена у списку літератури монографія є другим виданням, близьким за змістовним наповненням до першого, яке було надруковане у 2000 р., тому, спираючись на історико-хронологічний підхід, аналіз цієї групи праць розпочинаємо з монографії В. Ченцова.

(2–19 грудня 1927 р.), а репресії з січня 1928 рр. й до початку колективізації застосовувались владою хвилеподібно, але згодом «надзвичайщина» перетворилася на постійно діючу систему. Провідну роль у здійсненні репресій, зазначає дослідниця, відіграли ДПУ, суд та прокуратура. Окрім цього, з'явилися органи позасудових репресій — інститут уповноважених, трійка, п'ятірка, штаб, комітет, нарада. Серед низки каральних заходів (штрафи, притягнення до кримінальної відповідальності, примусове вилучення хліба, виселення, конфіскація землі, опис і продаж майна) Г. Капустян відзначає найбільш ганебний їх вид — режим «чорних дошок», а також акцентує увагу на тому, що в хлібозаготівельній кампанії 1929/1930 рр. зросла роль ДПУ на місцях.

Комплексний аналіз репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо селянства Радянської України в 1925–1939 рр. здійснила Н. Романець [3]. Що стосується окресленої нами проблематики, то історик у каральній політиці режиму виокремила чотири періоди (1928–1929 рр.; 1930 р. — перша половина 1933 р.; друга половина 1933 р.–1936 р.; 1937–1938 рр.) та визначила особливості репресій на кожному з них. Так, на першому етапі влада репресувала селян під час хлібозаготівель, залучаючи органи юстиції та ДПУ. При цьому свого поширення набули прискорене досудове розслідування й суд, а також «показові процеси». Другий етап збігся з колективізацією, до селян застосовувався комплекс превентивних каральних заходів, метою яких була нейтралізація або знищення реальних чи потенційних ворогів сталінської модернізації села. Задля цього, зазначає дослідниця, шляхом фабрикації справ була проведена кадрова чистка фахівців сільського господарства, а потім розкуркулення, яке, у свою чергу, здійснювалося шляхом вилучення «кримінальних» та «контрреволюційних елементів»*, депортацій** у віддаленні регіони СРСР та переселення на «куркульські висілки» в межах республіки. Одночасно здійснювалося судове переслідування селян за спроче-

* Селяни, віднесені до першої категорії куркулів, вилучення яких здійснювалося за оперативними розробками ДПУ.

** Упродовж 1930 р. відбулися три хвилі масових депортацій. При цьому особливістю перших двох, як відзначає Н. Романець, було розлучення родин, що поряд із жахливими умовами життя стало причиною масових утеч із спецпоселень.

ною процедурою, при цьому кількість репресованих органами юстиції зростала, а формулювання обвинувачень розширювалося. Водночас історик звертає увагу на той факт, що після закінчення хлібозаготівельних кампаній відбувалося звільнення частини ув'язнених селян. Пояснює вона цей факт нестачею робочих рук на селі та перевантаженістю місць позбавлення волі. Стосовно третього етапу, то провідним напрямом репресій була боротьба з усілякого роду «шкідництвом», а на четвертому етапі, який збігся з «великим терором» репресії торкнулися «колишніх куркулів», «кримінальників», представників нацменшин, спеціалістів аграрної галузі. Щодо наслідків каральних акцій, то, як зазначає Н. Романець, вони призвели до значного скорочення чисельності сільського населення, маргіналізації, соціальної апатії, а також до появи управлінців нового типу — некваліфікованих, але старанних виконувачів.

Застосування каральних заходів у вигляді судових переслідувань селян висвітлили О. Довбня [4, с. 41–86] та Ю. Хоптяр [5]. При цьому О. Довбня виокремила два етапи (1927–1929 рр.; 1930–1932 рр.) судових переслідувань й відзначила, що на другому етапі, на відміну від першого, розгляд справ з хлібозаготівель відбувався на виїзних сесіях, в яких брали участь сформовані бригади суддів, прокурор та громадські обвинувачі з числа активу села й району, усім справам надавалося великого громадського й політичного значення, тому по можливості їх розглядали показовим порядком на місті скоєння злочину, а результати друкувались в пресі. Окрім цього, дослідниця вказала на перенесення на другому етапі судових переслідувань основного удару з «куркулів» на середняків, збільшення обсягів судових переслідувань, максимального терміну покарання, розширення меж «злочинної діяльності» й вибіркового характеру судочинства. Наприкінці кваліфікаційного дослідження історик дійшла висновку, що за допомогою судових переслідувань влада цілеспрямовано змінювала соціальний склад села, готуючи ґрунт до «ліквідації куркульства як класу» й забезпечуючи умови для проведення насильницької суцільної колективізації та її закріплення.

У свою чергу Ю. Хоптяр зосередився на дослідженні судових переслідувань селян України в 1929–1933 рр. Як і попередня дослідниця, історик акцентував увагу на тому, що справи, по-

рушені під час хлібозаготівель, розглядалися виїзними сесіями. Водночас він відзначив особливу роль ДПУ, втрату сільськими громадськими судами права на розгляд справ за дрібну крадіжку зерна, й дійшов висновку, що судді і прокурори в більшості випадків виступали в якості агентів місцевої влади, виконуючи політичні замовлення.

Масштаби репресій проти селян Радянської України в 1928–1939 рр. можна дізнатися з історико-статистичного дослідження В. Нікольського [6, с. 227–311]. Так, згідно з даними дослідника, в 1931 р. серед репресованих збільшилася, порівняно з 1928 р., кількість куркулів у 11 разів, середняків — у 5 разів, незаможників — у 2 рази, при цьому селяни-одноосібники склали майже половину від загальної кількості репресованих, а серед колгоспників репресій зазнав кожен двадцятий. Щодо так званого «оперативного удару» на селі у 1932 р., то, як зазначає історик, він був спрямований на середняків-одноосібників, колгоспників та куркулів, при цьому третину заарештованих колгоспників становили рядові члени артіль, кожен сьомий був бухгалтером, рахівником, завгоспом або комірником, кожен восьмий — головою колгоспу, кожен десятий — членом правління, двадцятий — бригадиром, а тридцятий — головою сільради. У наступні роки, акцентує увагу В. Нікольський, відбулася певна «соціальна переорієнтація» репресій, що відповідно позначилося у збільшенні відсоткових показників куркулів й у зменшенні колгоспників. Водночас дослідник звертає увагу на той факт, що в період великого терору організатори та виконавці каральних акцій досить своєрідно трактували поняття «соціальна приналежність» та підтасовували дані за категоріями репресованих з метою імітації спрямованості репресій на «соціально ворожі» страти, тому точну кількість репресованих селян дізнатися складно.

У низці досліджень розглянуто застосування каральних заходів до селянства УСРР під час хлібозаготівельних криз. Так, О. Гур'єва [7], досліджуючи причини виникнення зернової проблеми й кризи хлібозаготівель в українському селі в 1928–1933 рр., а також форми, методи, наслідки їх подолання, акцентує увагу на тому, що за цей час компартійно-радянський режим провів сім хлібозаготівельних кампаній, які мали для селян ознаки державної натуральної продовольчої повинності,

за невиконання якої жорстко карали. Зокрема, до селян-односiбників застосовувалися репресiї у виглядi примусового вилучення хлiба, майна, реманенту, землi, житла, одягу та продуктив, накладання штрафiв, самообкладання, арешту, висилки, до колгоспникiв — натуральнi штрафи, вилучення майна та присадибних дiлянок, арешти, до колгоспiв — режим «чорних дошок». Водночас дослiдниця акцентує увагу на тому, що зовсiм iншi заходи покарання за невиконання плану хлiбозаготiвель застосовувалися до радгоспiв. Так, репресiй зазнавали директори радгоспiв, а не господарства, не застосовувався режим «чорних дошок», хоча траплялися випадки дiї натуральних штрафiв, але як виняток, а не система. Окрiм цього, вiдзначає О. Гур'єва, в радгоспах дозволялася «внутрiгосподарська порука» — заощадження зерна врожайними господарствами для «дефiцитних на хлiб радгоспiв». Наприкинцi свого квалiфiкацiйного дослiдження iсторик робить висновок, що репресивнi методи подолання хлiбозаготiвельних криз завершилися Голодомором.

Л. Гриневич [8, с. 92–168], аналізуючи передумови голоду 1928–1929 рр. в УСРР, висвітлює їх застосування пiд час криз 1927/1928 та 1928/1929 рр. При цьому iсторик акцентує увагу на тому, що саме сталiнська група в ЦК ВКП(б) iнiцiювала розгортання взимку 1928 р. системи каральних заходiв в аграрнiй сферi, якi увiйшли в iсторiю як «урало-сибiрський» метод хлiбозаготiвель, хоча, на її думку, вiн мав би визначатися як «украiно-урало-сибiрський», тому що саме Радянська Україна стала полiгоном для апробацiї комплексу репресивних практик для подолання дефiциту хлiба, а масове вилучення хлiбних запасiв, експропрiацiя коштів, опис й продаж майна селян призвели до дезорганiзацiї українського хлiбного ринку й об'єктивно створило передумови виникнення голоду.

У свою чергу В. Васильєв [9] висiтлив репресивну полiтику щодо селян пiд час заготiвельних кампанiй 1933–1934 рр., акцентувавши увагу на тому, що певне послаблення репресiй вiдбулося у першiй половинi 1934 р., але з початком хлiбозаготiвель каральнi заходи були посиленi, а селяни знову опинилися пiд загрозою смертi вiд голоду.

Застосування рiзного виду та форм репресiй проти селянства Радянської України пiд час сталiнської модернiзацiї економi-

ки висвітлили С. Кульчицький [10, с. 340–399; 11, с. 95–177; 12, с. 305–458], В. Марочко [11, с. 178–211; 14] та С. Лях [13, с. 283–338]. При цьому С. Кульчицький, спираючись на багаторічні дослідження природи компартійно-радянського режиму в СРСР і командно-адміністративних методів в управлінні економікою, висвітлив соціально-економічну політику режиму в роки другого комуністичного штурму, приділивши значну увагу терористичним методам хлібозаготівель, позасудовому розкуркуленню, депортаціям та терору голодом, які спричинили занепад і деградацію сільськогосподарського виробництва.

В. Марочко, відомий дослідник голодоморів в Україні, акцентує увагу на тому, що саме на українських селян, які становили більшість серед населення сільської місцевості, компартійно-радянський режим спрямував каральні методи економічного визиску та справжнього терору, здійснюючи хлібозаготівлі. Окрім цього, історик докладно розкрив сутність і застосування каральних заходів боротьби із саботажем хлібозаготівель (товарна блокада, масові штрафи, експропріація та депортація, застосування режиму «чорної дошки»), а також дослідив процес «ліквідації куркульства як класу». Щодо останнього, то В. Марочко акцентує увагу на тому, що відбувалося масове розкуркулення бідняків і середняків, тому кількість підданих цій формі репресій необхідно відкоригувати в бік збільшення.

У свою чергу С. Лях на тлі висвітлення відносин селянства з компартійною владою в 1929–1938 рр. докладно дослідив протистояння під час хлібозаготівель та суцільної колективізації та відзначив, що загострення суперечностей розпочалося з 1929 р., а остаточний розрив відбувся в 1930 р., коли влада почала широко застосовувати репресії, що призвели до розселення країни. Свого апогею репресії досягли в 1937–1938 рр. Історик відзначив, що вирішальну роль у процесі розселення відіграли органи ДПУ, але керували ним партійні органи. Звертає увагу С. Лях й на позасудовий характер репресій та участь у каральних заходах місцевих активістів.

У центрі розвідки О. Бажана [15] опинилися репресії проти селянства на завершальному етапі сталінської модернізації. При цьому дослідник відзначає посилення репресивного тиску на селян та пожорсткішання нормативно-правової бази застосування примусових заходів впливу.

Діяльність органів юстиції УСРР і правове забезпечення репресій під час проведення суцільної колективізації висвітлили І. Субочев [16] та К. Лобач [17]. Зокрема, І. Субочев у кваліфікаційному дослідженні відзначив, що діяльність органів юстиції УСРР в 1928–1933 рр. була спрямована на забезпечення реалізації репресивної політики щодо селян, внаслідок чого відбувалося систематичне порушення законності, а десятки тисяч селян незаконно були позбавлені волі та власності. Водночас досліднику вдалося виявити спроби органів юстиції захистити законність, не виходячи за рамки політико-економічного курсу радянської держави.

У свою чергу, державно-партійні директиви та відомчі розпорядження, які проаналізувала К. Лобач, допомагають дослідити тактику і методи боротьби компартійно-радянського режиму з селянством під час проведення хлібозаготівельної кампанії 1932/1933 рр.

Застосування компартійно-радянською владою найбільш катастрофічних видів та форм репресій проти селянства дослідили Г. Папакін [18] та І. Рибак [19]. Зокрема, Г. Папакін висвітлив практику застосування режиму «чорної дошки» в Україні, визначив її складові, зміст та місце у загальних репресіях радянської держави в 1932–1933 рр., акцентувавши увагу, що такий вид репресій відповідав більшовицькій концепції колективної відповідальності та колективного покарання, був апробований під час заготівельних кампаній 1928–1929 рр. та на початку колективізації в 1930–1931 рр., а його апогей припав на листопад — грудень 1932 р. та січень — березень 1933 р., тобто передував Голодомору й став одним з його причин та головних знарядь. Водночас історик зазначає, що режим «чорної дошки» не виключав індивідуального покарання селян — переслідування каральними органами, позасудове виселення, позбавлення майна, накладання індивідуальних штрафів тощо, й був спрямований як проти окремих осіб («куркулі», «саботажники», «псевдокомуністи», районні й сільські керівники), так і цілих трудових колективів, адміністративно-територіальних одиниць й усіх, хто там мешкав. Що ж до причин застосування, то Г. Папакін вважає, що враховувалися розміри та значення села, політичне минуле його мешканців, колишній вплив інших політичних партій, настрої населення тощо.

У свою чергу І. Рибак визначив масштаби та характер депортацій розкуркулених селян другої категорії в 1929–1936 рр., а також встановив регіони їх спецпоселень. Як відзначає історик, найбільш масштабні депортації селян відбулися в 1929 р. — першій половині 1933 р., а основними регіонами висилок стали спецпоселення Північного, Західносибірського, Східносибірського, Далекосхідного країв, Якутії, Північного Уралу. Що стосується депортацій 1934–1936 рр., то вони здійснювалися методом адресних репресій, а районами висилок стали спецпоселення Біломорсько-Балтійського комбінату та Карагандинської області. Щодо масштабів депортацій, то, за підрахунками дослідника, загалом були примусово виселені 104 790 селянських родин або приблизно понад 500 тис. осіб.

Дослідили вітчизняні науковці й регіональну специфіку каральних заходів радянської держави проти селян. Причому серед загальної кількості виявлених праць із проблеми вони становлять переважну більшість (52 %). Цінність цієї історіографічної групи полягає у тому, що на загальному тлі репресій проти селян України історики намагаються з'ясувати певні закономірності й виявити притаманні конкретним регіонам характерні риси, що визначали причини репресій, їх динаміку, спрямованість та наслідки. У зв'язку з тим, що цей напрямок історіографії проблеми є значним за обсягом, проаналізувати усі праці немає можливості. Відзначимо тільки, що причини, форми, масштаби та наслідки репресій проти селян Дніпропетровщини в окреслений період висвітлили Р. Терещенко, В. Іваненко, Л. Прокопенко, Н. Романець [20–22] та А. Голуб [23]; селян Півдня України — В. І. Саричев [24], М. Шитюк, А. Бахтін О. Акунін [25–27], В. Савченко, О. Гонтар [28]; селян Лівобережної України у 1928–1933 рр. — Л. Лехан [29]; селян Криворіжжя у 1928–1932 рр. — О. Мельник [30]; селян Поділля напередодні та на початку сталінської модернізації — В. Петренко, Н. Марценюк [31], П. Кравченко [32]; селян Поділля та Південно-Східної Волині під час колективізації — І. Рибак та А. Матвеев [33]; селян Донбасу — С. Кульчицький [34] та Є. Славич [35]; селян Олександрівщини — І. Петренко [36].

У свою чергу, О. Довбня [37] висвітлила судові переслідування селян наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. на Харківщині, а К. Лобач [38] — на Полтавщині, І. Чикало [39]

дослідила репресивну кампанію по боротьбі зі «шкідництвом» на початку 1930-х рр. на Чернігівщині, а О. Лисенко [40] визначила роль сільських активістів у застосуванні каральних заходів проти селян Чернігівщини у 1937–1938 рр.

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений проблемі, можна зробити висновок, що каральні заходи компартійно-радянського режиму щодо селян України в 1928–1939 рр. спрямовувалися на вирішення економічних проблем, придушення будь-яких форм опору та моделювання соціальних процесів. При цьому, як відзначають дослідники, репресії відбувалися хвилеподібно, але були постійно діючим інструментом приборкання селянства.

Щодо історіографічного аналізу стану розробки окресленої проблеми, то, спираючись на широку джерельну базу, вітчизняні історики розглянули причини, форми, види, масштаби, наслідки застосування каральних заходів радянською державою щодо селянства України в окреслений період, а також визначили етапи репресій та регіональну специфіку. Стосовно подальшого опрацювання проблеми, то не дослідженою залишається реалізація «куркульської операції» 1937–1938 рр.* в регіонах.

Література та джерела

1. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов. — Вид. 2-ге. — Дніпропетровськ: АМСУ, 2010. — 479 с.
2. Капустян Г. Т. Дві «правди», або Українське село в двадцяті роки двадцятого століття / Г. Т. Капустян. — Кременчук: [б. в.], 2003. — 324 с.
3. Романець Н. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939) / Н. Романець. — Кривий Ріг: Роман Козлов, 2014. — 455 с.
4. Довбня О. А. Суспільно-політичні фактори змін у складі селянства УСРР у 1927–1932 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. А. Довбня. — Донецьк, 2003. — 273 с.
5. Хоптяр Ю. А. Судочинство і селянство України в 1929–1933 рр. / Ю. А. Хоптяр // *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. — 2005. — Вип. 31. — С. 151–160.

* Здійснювалася позасудовими органами відповідно до оперативного наказу НКВС СРСР за № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців і інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 р.

6. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х — 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження / В. М. Нікольський. — Донецьк: ДонНУ, 2003. — 624 с.
7. Гур'єва О. С. Зернова проблема та криза хлібозаготівель в сільському господарстві Української СРР 1928–1933 рр.: дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. С. Гур'єва. — Харків, 2009. — 214 с.
8. Гриневич Л. Голод 1928–1929 рр. у радянській Україні / Відп. ред. С. Кульчицький. — К.: Ін-т історії України, 2013. — 435 с.
9. Васильєв В. Ю. Особливості політики керівництва ВКП(б) у сільському господарстві УСРР (кінець 1933—1934 рр.) / В. Ю. Васильєв // Український селянин. — 2006. — Вип. 10. — С. 342–348.
10. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / Відп. ред. В. А. Смолій. — Київ: Наук. думка, 2002. — 952 с.
11. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / Відп. ред. В. А. Смолій. — К.: Наук. думка, 2006. — Т. 2. — 653 с.
12. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі: У 3 кн. / С. Кульчицький. — К.: Темпора, 2013. — Кн. 2. — 628 с.
13. Відносини держави, суспільства і особи під час створення радянського ладу в Україні (1917–1938 рр.) / Відп. ред. В. Смолій. — К.: Ін-т історії України, 2013. — Т. 2. — 812 с.
14. Марочко В. Сталінська теорія і практика «наступу на куркуля» / В. Марочко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — 2015. — Вип. 23. — С. 78–103.
15. Бажан О. Українське селянство в середині 1930-х років: політичні настрої, репресії владного режиму // Селянство у ХХ столітті: моделі соціальної поведінки та участь у соціокультурних процесах: матер. наук. конф. (22 квітня 2010 р.) / Редкол.: В. О. Огнев'юк [та ін.]. — К.: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. — С. 45–50.
16. Субочев І. В. Діяльність органів юстиції України в умовах здійснення політики колективізації на селі (1928–1933 рр.): дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. В. Субочев. — Дніпропетровськ, 2006. — 223 арк.
17. Лобач К. В. Політико-правове забезпечення репресій щодо селянства у хлібозаготівельній кампанії 1932/1933 років / К. В. Лобач // Полтавські історичні студії: ювілейний збірник на пошану Віктора Ревеуга. — Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2013. — С. 164–173.
18. Папакін Г. «Чорні дошки»: антиселянські репресії (1932–1933) / Г. Папакін. — К.: Ін-т історії України НАНУ, 2013. — 422 с.
19. Рибак І. В. «Куркульське заслання» депортованих селян України у 1929–1936 рр.: масштаби та регіони спецпоселення / І. В. Рибак // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. — 2013. — Вип. 6. — С. 398–406.

20. Терещенко Р. К. *Минуле з гірким присмаком: Репресії в історичній ретроспективі радянського суспільства* / Р. К. Терещенко, В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко. — Дніпропетровськ: Моноліт, 2002. — 240 с.
21. Іваненко В. В. *Дніпропетровщина і «великий перелом» на селі кінця 1920-х — початку 30-х років* / В. В. Іваненко, Н. Р. Романець. — Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. — 252 с.
22. Романець Н. Р. *Більшовицький терор проти селянства Придніпров'я (1920–1930-ті рр.)* / Н. Р. Романець. — Дніпропетровськ: [б. в.], 2015. — 228 с.
23. *Реабілітовані історією. Дніпропетровська область: у 2 кн.* / Упоряд.: Є. І. Бородін [та ін.]. — Дніпропетровськ: Моноліт, 2008. — Кн. 1. — С. 773–787.
24. Саричев В. І. *Селянство і Радянська влада в 1925–1929 роках: проблема взаємовідносин (за матеріалами Півдня України) : автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01* / В. І. Саричев. — Дніпропетровськ, 2000. — 17 с.
25. Шитюк М. М. *Масові репресії проти населення півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття* / М. М. Шитюк. — К.: Тетра, 2000. — 534 с.
26. Шитюк М. М. *Південна Україна: колективізація і голод (1929–1933 роки)* / М. М. Шитюк, А. М. Бахтін. — Миколаїв: Аскел, 2007. — 512 с.
27. Шитюк М. М. *Південноукраїнське селянство (кінець 20-х — перша половина 40-х років ХХ століття)* / М. М. Шитюк, О. С. Акунін. — Миколаїв: [б. в.], 2010. — 284 с.
28. *Реабілітовані історією. Одеська область* / Редкол. Л. В. Ковальчук (голова) [та ін.]. — Одеса: АТ «ПЛИСКЕ», 2010. — Кн. 1. — С. 17–217.
29. Лехан Л. Б. *Зміни чисельності, структури і становища селянства Лівобережної України в 1928–1933 роках: дис.... канд. іст. наук: 07.00.01* / Л. Б. Лехан. — Харків, 2002. — 233 арк.
30. Мельник О. *Сільське Криворіжжя в 1928–1932 роках* / О. Мельник // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. — 2008. — Вип. 18: Спец. — С. 300–308.
31. Петренко В. І. *Методи хлібозаготівель 1928 р. в Україні у контексті репресивної політики більшовиків* / В. І. Петренко, Н. М. Марценюк // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. — 2016. — Вип. 24. — С. 76–82.
32. Кравченко П. М. *Технології нищення українського села напередодні й на початку «великого перелому» на прикладі Поділля* / П. М. Кравченко // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. — 2016. — Вип. 24. — С. 203–210.
33. Рибак І. В. *Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині* / І. В. Рибак, А. Ю. Матвеев. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. — 140 с.

34. Кульчицький С. В. Колективізація сільського господарства на Донбасі: 1928–1938. Науково-популярний нарис / С. В. Кульчицький. — К.: Ін-т історії України, 2015. — 186 с.
35. Славич Є. В. Репресії щодо працівників сільського господарства Донеччини в 1929–1933 рр.: масштаби, динаміка, характер обвинувачень / Є. В. Славич // Історичні і політологічні дослідження. — 2013. — № 4. — С. 144–153.
36. Петренко І. Д. Розкуркулення та інші суспільно-політичні процеси на Олександрівщині в 30-х роках ХХ ст. Документи свідчать / І. Д. Петренко. — Кіровоград: ЦУВ, 2011. — 280 с.
37. Довбня О. А. Судові переслідування селянства Харківщини у 1927–1932 рр. / О. А. Довбня // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Серія: Історія та географія. — 2011. — Вип. 31. — С. 125–128.
38. Лобач К. В. «Хлібні» справи Полтавського кушнарсуду / К. В. Лобач // Історична пам'ять. — 2016. — Вип. 34–35. — С. 32–42.
39. Чикало І. Боротьба із «шкідництвом» у сільському господарстві Чернігівської області на початку 1930-х рр. / І. Чикало // Дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали Всеук. наук. конф. (Київ, 15 березня 2012 р.) / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. — К.: Ін-т історії України, 2013. — С. 79–90.
40. Лисенко О. Довідки сільських рад та правлінь колгоспів як підстава для арешту селян в умовах «Великого терору» 1937–1938 рр. (на матеріалах Чернігівської області) / О. Лисенко // Дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 15 березня 2012 р.) / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. — К.: Ін-т історії України, 2013. — С. 42–52.

REFERENCES

1. CHENTSOV, V. V. (2010) Politychni represii v Radianskii Ukraini v 20-ti roky. Vyd. 2-he — *Political repressions in the Soviet Ukraine in the 20th*. Dnipropetrovsk: AMSU. (In Ukrainian).
2. KAPUSTYAN, G. T. (2003) Dvi «pravdy», abo Ukrainse selo v dvadtsiati roky dvadtsiatoho stolittia — *Two «truths», or Ukrainian village village in the twenties of the twentieth century*. Kremenchuk. (In Ukrainian).
3. ROMANETS, N. (2014) Represyivna polityka radianskoi vlady v ukrainskomu seli (1925–1939) — *Repressive policy of the Soviet power in the Ukrainian village (1925–1939)*. Kryvyi Rih: «Roman Kozlov» Publ. (In Ukrainian).
4. DOVBNIYA, O. A. (2003). Suspilno-politychni faktory zmin u skladi selianstva USSR u 1927–1932 rr. — *Social and political factors of changing in the structure of peasantry of the Ukrainian Soviet Social-*

- ist Republic in the years 1927–1932. Candidate's thesis. Donetsk. (In Ukrainian).*
5. KHOPTIAR, Y. A. (2005). Sudochnynstvo i selianstvo Ukrainy v 1929–1933 rr. — Legal proceedings and peasantry of Ukraine in 1929–1933. — *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty — History of Ukraine. Little-known names, events, facts.* № 31. p. 151–160. (In Ukrainian).
 6. NIKOLSKY, V. M. (2003) Represyivna diialnist orhaniv derzhavnoi bezpeky SRSR v Ukraini (kinets 1920-kh — 1950-ti rr.). *Istoryko-statystychnе doslidzhennia — Retaliatory activity of the USSR State Security Services in Ukraine (the end of 1920 s — 1950 s). Historical and statistic analysis.* Donetsk: DonNU Publ. (In Ukrainian).
 7. GUREVA, O. S. (2009) Zernova problema ta kryza khlibozahotivel v silskomu hospodarstvi Ukrainskoi SRR 1928–1933 rr. — *The Corn problem and crisis of graincollection in agriculture of Ukrainian SRR 1928–1933. Candidate's thesis.* Kharkiv. (In Ukrainian).
 8. HRYNEVYCH, L. (2013) Holod 1928–1929 rr. u radianskii Ukraini — *The famine of 1928–1929 in the Soviet Ukraine.* Kyiv: Institute of History of Ukraine (In Ukrainian).
 9. VASYLIEV, V. YU. (2006). Osoblyvosti polityky kerivnytstva VKP(b) u silskomu hospodarstvi USRR (kinets 1933–1934 rr.). *Ukrainskyi selianyn — Ukrainian farmer.* № 10. p. 342–348. (In Ukrainian).
 10. SMOLIY, V. A. (Ed.) (2002) Politychnyi teror i teroryzm v Ukraini. XIX–XX st. *Istorychni narysy — Political terror and terrorism in Ukraine. XIX–XX centuries: Historical Essays.* Kyiv: Nauk. dumka. (In Ukrainian).
 11. SMOLIY, V. A. (Ed.) (2006) *Istoriia ukrainskoho selianstva: Narysy v 2 t. History of Ukrainian peasantry.* Kyiv: Nauk. dumka. Vol. 2. (In Ukrainian).
 12. KULCHYTSKY, S. (2013) Chervonyi vyklyk. *Istoriia komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli: U 3-kh knyhakh — Red call. The history of communism in Ukraine from his birth to death.* Kyiv: Tempora. Book 2. (In Ukrainian).
 13. SMOLIY, V. A. (Ed.) (2013). Vidnosyny derzhavy, suspilstva i osoby pid chas stvorennia radianskoho ladu v Ukraini (1917–1938) — *Relations state, society and individuals at time of creation of Soviet system in Ukraine (1917–1938 years.).* Kyiv: Institute of History of Ukraine. Vol. 2. (In Ukrainian).
 14. MAROCHKO, V. (2015) Stalinska teoriia i praktyka «nastupu na kurkulia». *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky — Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky.* № 23. p. 78–103. (In Ukrainian).
 15. BAZHAN, O. (2010) *Ukrainske selianstvo v seredyni 1930-kh rokiv: politychni nastroi, represii vladnoho rezhymu. Selianstvo u XX stolitti: modeli sotsialnoi povedinky ta uchast u sotsiokulturnykh protsesakh* Materialy naukovoї konferentsii (22 kvitnia

- 2010 r., Kyiv) — *Ukrainian peasantry in the mid-1930s: political moods, regime's repressions from authorities*. — *Materials of the Scientific Conference. Held 22 April 2010 at Borys Grinchenko Kyiv University*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. p. 45–50. (In Ukrainian).
16. SUBOCHEV, I. V. (2006) Diialnist orhaniv yustytysii Ukrainy v umovakh zdiisnennia polityky kolektyvizatsii na seli (1928–1933 rr.) — *The activity of the justice bodies of Ukraine under the conditions of the collectivization policy in the village (1928–1933)*. Candidate's thesis. Dnipropetrovsk. (In Ukrainian).
 17. LOBACH, K. V. (2013) Polityko-pravove zabezpechennia represii shchodo selianstva u khlibozahotivelnii kampanii 1932/1933 rokov. *Poltavski istorychni studii: yuvileinnyi zbirnyk na poshanu Viktora Revehuka*. Poltava: PNPУ im. V. H. Korolenka, 2013. p. 164–173. (In Ukrainian).
 18. PAPAKIN, G. (2013). «Chorni doshky»: antyselianski represii (1932–1933) — «Black board»: antipeasant repression (1932–1933). Kyiv: Institute of History of Ukraine. (in Ukrainian).
 19. RYBAK, I. V. (2013). «Kurkulske zaslannia» deportovanykh selian Ukrainy u 1929–1936 rr.: masshtaby ta rehiony spetsposelennia. *Visnyk of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University. Historical sciences*. № 6. p. 398–406. (In Ukrainian).
 20. TERESHHENKO, R. K., IVANENKO, V. V. & PROKOPENKO, L. L. (2002) My'nule z girky'm pry'smakom: Represiyi v istory'chnij retrospekty'vi radyans'kogo suspil'stva — *The past with a bitter taste: Repressions in the historical retrospective of Soviet society*. Dnipropetrovsk: «Monolit» Publ. (In Ukrainian).
 21. IVANENKO, V. V. & ROMANETS, N. R. (2009) *Dnipropetrovshchyna i «velykyi perelom» na seli kintsia 1920 — pochatku 30-kh rokov*. Dnipropetrovsk: ART-PRES (In Ukrainian).
 22. ROMANETS, N. R. (2015) *Bilshovytskyi teror proty selianstva Prydniprovia (1920–1930-ti rr.)*. Dnipropetrovsk. (in Ukrainian).
 23. BORODIN, YE. I. (2008) Reabilitovani istoriieiu. — *Rehabilitated history. Dnipropetrovsk region*. Dnipropetrovsk: Monolit Publ. Book 1. p. 773–787. (In Ukrainian).
 24. SARYCHEV, V. I. (2000) Selianstvo i Radianska vlada v 1925–1929 rokakh: problema vzaiemovidnosyn (za materialamy Pivdnia Ukrainy) — *Peasantry and the Soviet government in 1925–1929 years: the problem of the relationship (based on the South Ukraine)*. Extended abstract of Candidate's thesis. Donetsk. (In Ukrainian).
 25. SHYTIUK, M. M. (2000) *Masovi represii proty naselennia pivdnia Ukrainy v 20–50-ti roky XX stolittia — Mass Repressions in the South of the UkrSSR in 20-s — the beginning of 50-s*. Kyiv: Tetra. (In Ukrainian).
 26. SHYTIUK, M. M. & AKUNIN, O. S. (2010) Pivdenoukraisne selianstvo (kinets 20-kh — persha polovyna 40-kh rokov XX stolit-

- tia) — *Southern farmers (late 20th x- first half of the 40s of the twentieth century)*. Mykolaiv. (In Ukrainian).
27. SHYTIUK, M. M. & BAHKTIN, A. M. (2007) Pivdenna Ukraina: kolektyvizatsiia i holod (1929–1933 roky) — *South Ukraine, collectivization and famine of 1929–1933*. Mykolaiv: Askel (In Ukrainian).
 28. KOVALCHUK, L. V. (Ed.) (2010) *Reabilitovani istoriiei. Odessa oblast. — Rehabilitated history. Odessa region*. Book 1. Odessa: AT «PLYSKE». p. 17–217 (In Ukrainian).
 29. LECHAN, L. B. (2002) Polityka radiansko-partiinoho kerivnytstva shchodo likvidatsii selian-odnoosibnykiv yak samostiinykh hospodariv u 1929–1933 rr. (na prykladakh Livoberezhnoi Ukrainy) — *Changing of quantity, structure and status of Left-bank Ukrainian peasantry in 1928–1933. Candidate's thesis*. (In Ukrainian).
 30. MELNYK, O. (2008) Silske Kryvorizhzhia v 1928–1932 rokakh. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky — *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. No. 18. p. 300–308. (In Ukrainian).
 31. PETRENKO, V. I. & MARTSENYK, N. M. (2016) Metody khlibozahotivel 1928 r. v Ukraini u konteksti represyvnoi polityky bilshovykiv — *Methods of grain purchases in 1928 in Ukraine in context of repressive Bolshevik policy. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia — Scientific notes [Vinnitsa State Pedagogical University Kotsiubynskiy]. Series: History*. No. 24. p. 76–82. (In Ukrainian).
 32. KRAVCHENKO, P. M. (2016). Tekhnologii nyschennia ukrainskoho sela naperedodni y na pochatku «velykoho perelomu» na prykladi Podillia. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia — *Scientific notes [Vinnitsa State Pedagogical University Kotsiubynskiy]. Series: History*. № 24. p. 203–210. (In Ukrainian).
 33. RYBAK, I. V. & MATVEYEV, A. YU. (2001). *Trahichnyi perelom. Kolektyvizatsiia i rozkurkulennia na Podilli ta Pivdenno-Skhidnii Volyni*. Kamianets-Podilskiy. (In Ukrainian).
 34. KULCHYTSKY, S. V. (2015). *Kolektyvizatsiia silskoho hospodarstva na Donbasi: 1928–1938. Naukovo-populiarnyi narys. — Collectivization of agriculture in Donbas: 1928–1938. The popular science essay*. Kyiv: Institute of History of Ukraine. (In Ukrainian).
 35. SLAVICH, E. V. (2013). Represii shchodo pratsivnykiv silskoho hospodarstva Donechchyny v 1929–1933 rr.: masshtaby, dynamika, kharakter obvynuvachen. Istorychni i politolohichni doslidzhennia — *Historical and political researches*. № 4. p. 144–153. (In Ukrainian).
 36. PETRENKO, I. D. (2011). *Rozkurkulennia ta inshi suspilno-politychni protsesy na Oleksandriivshchyni v 30-ky rokakh XX st. Dokumenty svidchat*. Kirovohrad. (in Ukrainian).
 37. DOVBNIA, O. A. (2008). Sudovi peresliduvannia selianstva Kharkivshchyny u 1927–1932 rr. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivs-

- koho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. Skovorody. Serii: Istorii ta heohrafiia — *Collected Works [Kharkiv National Pedagogical University G. S. Skovoroda]. Series: «History and Geography»*. № 31. p. 125–128. (In Ukrainian).
38. Lobach, K. V. (2016) «Khlibni» spravy Poltavskoho kushchnarsudu. *Historical memory. Scientific collection*. № 34–35. p. 32–42. (in Ukrainian).
39. CHYKALO, I. (2013) Borotba iz «shkidnytstvom» u silskomu hospodarstvi Chernihivskoi oblasti na pochatku 1930-kh rr. — The fight against «sabotage» in agriculture Chernihiv region in the early 1930s. Doslidnytski refleksii ta interpretatsii. Do 75-richchia «Velykoho teroru» v SRSR: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 15 bereznia 2012 r.). — *Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference. Held 15 March 2012 at Institute of History of Ukraine*. Kyiv. p. 79–90. (In Ukrainian).
40. LYSENKO, O. (2013) Dovidky silskykh rad ta pravlin kolhospiv yak pidstava dlia areshtu selian v umovakh «Velykoho teroru» 1937–1938 rr. (na materialakh Chernihivskoi oblasti) — Help village councils and collective controls as a basis for the arrest of the peasants in the «Great terror» 1937–1938 years (on materials of Chernihiv region). Doslidnytski refleksii ta interpretatsii. Do 75-richchia «Velykoho teroru» v SRSR: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 15 bereznia 2012 r.). — *Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference. Held 15 March 2012 at Institute of History of Ukraine*. Kyiv. p. 42–52. (In Ukrainian). (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 29 жовтня 2017 р.

УДК 94(477.74)«1919»

О. Г. Шишко

**ЖЕРТВИ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРУ В ОДЕСІ У 1919 Р.:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

Шишко Олександр Григорович, канд. іст. наук, доц., докторант кафедри історії України, e-mail: shyshko2011@ukr.net

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
вул. Єлісаветинська, 12, Одеса, 65082, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються здобутки наукових досліджень та публікацій, у яких міститься інформація про жертви політичного терору більшовицької влади в Одесі у 1919 р. Встановлено, що опублікова-